
KUNINGAS ŠULGI LAUL: mõned märkused Uus-Sumeri kuninga Šulgi (2093–2046) kuningavõimu ideoloogia kohta¹

Vladimir Sazonov

Akkadi² impeerium (2334–2154 a eKr), mille rajajaks peetakse akkadlast Sargon I (2334–2279 a eKr), oli esimene suurriik Mesopotaamia aladel. Sargon I (akkadi k *Šarru-kîn*) lõi esimese tsentraliseeritud suurriigi Lõuna-Mesopotaamias – Akkadi ja Sumeri aladel –, ning vallutas seejärel ka Süüria ja osa Elami linnriike, ühendades sellega oma võimu alla määratult suure piirkonna Pärsia lahest Vahemereni. Sargon I järglased Rimuš, Maništūšu ja Narām-Suʿen jätkasid tema poliitikat, kuigi pärast tema pojapoja Narām-Suʿeni (2254–2218 a eKr) surma hakkas Akkadi riik alla

¹ Artikkel on valminud ETF grantide 6625 ja 6685 toetusel.

² Akkadi kuningate kohta vt Vladimir **Sazonov**, *Kuningavõimu ideoloogia Sargoniidide ajastul (XXIV–XXII saj eKr)*// *Идеология царской власти в эпоху Саргонидов (XXIV–XXII вв.)*. Magistritöö (Tartu, 2005) <http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/1290/5/sazonov.pdf>; Vladimir **Sazonov**, „Vergöttlichung der Könige von Akkade“ – *Studien zu Ritual und Sozialgeschichte im Alten Orient; Studies on Ritual and Society in the Ancient Near East*. Beihefte zur Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft, Bd. 374. Thomas R. Kämmerer, Hg. (Berlin; New York: de Gruyter, 2007), 325–341; Vladimir **Sazonov**, „Akkadi kuningate jumalikustamine“ – *Tuna*, 2 (2007), 11–23; Vladimir **Sazonov**, „Sargoniidide uus religioonipoliitika templite suhtes ning selle poliitika paradigmaatilisus“ – *Verbum Habet Sakala. Nova series*, Nr 1. Toim Tarmo Kulmar, Peeter Espak, Vladimir Sazonov, Tarvi Olbrei (Tartu: korp! Sakala, 2008), 14–24 (http://korp-sakala.ee/img/VHS_2007_NS.pdf); Vladimir **Sazonov**, „Akkadi kuningavõim kui arhetüüp“ – *Ajalooline Ajakiri*, 3/125, (2008), 27–46; Sabina **Franke**, *Königschriften und Königsideologie. Die Könige von Akkade zwischen Tradition und Neuerung*. Altorientalistik. Bd. 1 (Münster–Hamburg: Lit, 1995).

käima. 2154. aastal eKr hävitasid selle lõplikult gutilased,³ kes kontrollisid peaaegu terve sajandi suuremat osa Lõuna-Mesopotaamiast. Pärast gutilaste võimu XXII eelkristliku sajandi lõpus kerkis Sumeris esile uus tugev tsentraliseeritud ja despootlik kuningriik, mis suutis purustada gutilased ning alistada suurema osa Mesopotaamiast. See oli Uus-Sumeri kuningriik (2112–2004), mille olid rajanud Ur III dünastia kuningad.⁴

Sumerlane Šulgi (2093–2046 a eKr) oli kõige tuntum ja võimsam Uus-Sumeri kuningatest (Ur III dünastia teine kuningas), kes jäi Mesopotaamia rahvaste ajaloolisse mällu mitmeteks sajanditeks, nagu ka tema eelkäijad, Akkadi kuningad Sargon I ja Narām-Suʾen. Šulgi oli andekas poliitik ja riigijuht, keda saatis edu ka valutajana. Samuti ei tohiks alahinnata teda kui preestrit, kirjutajat (sumeri k *dub-sar*), muusikut ning kohtunikku. Šulgi arvas, et ta on jumalikku päritolu – seega ka ise jumal, kes omandas mitmetelt sumeri jumalalt erinevaid oskusi. Näiteks kirjakunsti jumalannalt Nisabalt õppis ta tarkust ja kirjutamist, peajumal Enlil andis talle kuningavõimu Sumeri ja Akkadi üle ning ka õiguse olla kohtumõistja oma riigis (vt näiteks Šulgi epiteeti „kõikide maade Ištaran”⁵, mis viitab selgelt sellele, et Šulgi oli ka ülim kohtumõistja).

Šulgi ajast on säilinud mitmeid kuninglikke hümne ja teda ülistavaid tekste. Esimesena Sumeri valitsejatest saavutas Šulgi praktiliselt piiramatu võimu ning laiendas oma isa Ur-Namma⁶ (2112–2094 a eKr) loodud suurriigi piire. Šulgi ajastu dokumendid tõendavad, et tal oli absoluutne võim. Kuninga kõrval polnud

³ Gutilased olid tundmatut päritolu rahvas, kes elas Zagrose mägede piirkonnas ja alustas u 2200 a eKr pealetungi Lõuna-Mesopotaamia aladele ning hõivas lõpuks Akkadi riigi põlisalad.

⁴ Ur III dünastia (2112–2004) rajajaks oli Ur-Namma, Šulgi isa, kes valitses 2112–2094 a eKr ja lõi tugeva despootliku Uus-Sumeri suurriigi Lõuna-Mesopotaamias.

⁵ Ištaran ehk Sataran oli ilmselt Elami päritolu Deri linna kaitsejumal. Tema nimi esineb juba Fara tekstides ja ka Mesalimi raidkirjas (XXVI saj eKr), kus Ištaran astub Umma ja Lagaši vahelises konfliktis üles jumal-kohtunikuna. Kuningas Gudea (XXII saj II pool) ja Ur III kuningate ajal oli ta kohtumõistja, sarnaselt Ningirusuga. Vana-Babüloonias oli temast saanud juba jumalik arst.

⁶ Varasem kirjalpilt Ur-Nammu.

ühtegi nõukogu (sumeri k *unken*) või mõnd teist riiklikku organit, mis oleks suutnud vähimalgi määral tema võimu piirata.⁷

Šulgi peaaegu pool sajandit kestnud valitsemisajaga algas Sumeris poliitiline ja kultuuriline renessanss, mis jättis märgatava jälje kogu Uus-Sumeri riigile, kuid avaldus veel hilisematel ajastutelgi ja mõjutas koguni mitmeid mesopotaamlaste põlvkondi.⁸

Šulgi mängis tähtsat rolli mitte ainult riigi poliitikas ja ideoloogias, vaid ka riiklikes kultustes ja templipoliitikas. Religiooni, riiklikku ideoloogiat ja poliitikat ei saa Mesopotaamias teravalt eristada, sest need olid omavahel tihedalt põimunud. Seetõttu oligi Šulgi nii Sumerimaa *lugal* (kuningas) kui ka ülempreester, seadusandja,⁹ kohtumõistja ja ehitaja. Ta lasi ehitada ja renoveerida templeid, osales aktiivselt rituaalides ja oma riigi religiooses elus. Näiteks toimus üks tähtis pidustus sügisel (oktoober–november) Tummali linnas, kus asus jumalanna Ninlili peamine pühamu. Jumalanna Ninlil oli sumerite peajumala Enlili abikaasa. Sügisel sõitis Ninlil koos oma mehe Enliliga Nippuri linnast laeva juurde, mis asus Tummali pühamu läheduses. Päev pärast pidustusi läks jumalik paar Enlil ja Ninlil tagasi Nippurisse, sellega sooviti kindlustada kuningale ja kogu riigile soodsat saatust.¹⁰ Muidugi toimus selliseid pidustusi ja riitusi Uus-Sumeri riigis palju. Kõik need olid tähtsad nii kuningavõimu legitimeerimise kui ka riigi heaolu, kuninga ja tema rahva edaspidise eksistentsi jaoks ning seotud kindlate kalendrikuudega Uris, Nippuris või Drehemis. Ur III ajastu kultuslikku kalendrit ja pidustusi on põhjalikult käsitlenud

⁷ Владимир В. Емельянов, *Древний Шумер. Очерки культуры* (Санкт-Петербург: Издательство „Азбука-классика“, „Петербургское Востоковедение“, 2003), 84.

⁸ Jacob Klein, „Shulgi of Ur; King of a Neo-Sumerian Empire” – *Civilizations of the Ancient Near East*. Vol. 2. Ed. Jack A. Sasson (New York: Scribner, 1995), 843.

⁹ Šulgi kui seadusandja kohta vt Amar Annus, Kaspar Kolk, Jaan Puhvel, Janika Päll [tõlge ja kommentaarid], *Muinasaja seadusekogumike antoloogia* (Tallinn: Varrak, 2001), 53–60.

¹⁰ Aage Westenholz, Walther Sallaberger, *Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit. Annäherungen 3*. Hgg. P. Attinger, M. Wäfer. Orbis Biblicus et Orientalis, 160/3 (Freiburg: Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999), 150; Vt ka Jeremy Black, Graham Gunningham, Eleanor Robson, Gábor Zólyomi, *The Literature of Ancient Sumer* (Oxford; New York: Oxford University Press, 2006), 113–116.

Müncheni Ludwig-Maximiliani ülikooli professor W. Sallaberger oma kaheköitelises monograafias *Die kultische Kalender der Ur III-Zeit*.¹¹

ŠULGI JUMALIKUSTAMISEST¹²

Ur III ajal kujunes välja õpetus igavesest jumalikust kuninglusest, mis olevat tekkinud aegade alguses. Nimetatud kuninglus (sumeri k *nam-lugal*) olevat laskunud taevast alla ning läinud ühest lin-nast teise.¹³ See idee kajastub tuntud tekstis „Sumeri kuningate nimekiri”,¹⁴ mis koostati ilmselt Ur III ajastul.¹⁵ Tekst algab järg-miselt:

1. Pärast seda, kui kuninglus oli taevast alla laskunud (maabunud),
2. oli kuninglus Eridus.
3. Eridus oli Alulim kuningaks,
4. 28 800 aastat valitses,
5. Alalgar 36 000 aastat valitses,
6. 2 kuningat
7. kokku 64 800 aastat valitsesid.
8. Seejärel Eridu langes.
- 9.–10. Kuninglus oli viidud Bad-tibirasse.
11. Bad-tibiras En-me-lu-ana
12. 43 200 aastat valitses.
13. En-men-gal-ana
14. 28 800 aastat valitses.
15. Dumuzid karjus 36 000 aastat valitses.

¹¹ Walther **Sallaberger**, *Der kultische Kalender der Ur III-Zeit*, Bd. 1–2 (Berlin: de Gruyter, 1993).

¹² Šulgi jumalikustamise kohta vt Westenholz, Sallaberger, *Mesopotamien*, 152–154.

¹³ Игорь М. **Дьяконов** (ред.), *История Древнего Востока, часть первая, Месопотамия*. Главная редакция восточной литературы (Москва: Наука, 1983), 281.

¹⁴ Thorkild **Jacobsen**, *The Sumerian King List – Assyriological Studies 11* (Chicago, Illinois: The University of Chicago Press, 1939).

¹⁵ Дьяконов, *История Древнего Востока*, 163.

16. 3 kuningat

17. kokku 108 000 aastat valitsesid.¹⁶

Nagu siit ilmneb, läks võim üle ühelt linnalt teisele ning pidi lõpuks jõudma loomulikult Uri linna.

341. Urimis (ehk Uris) Ur-Namma kuningaks sai.

342. 18 aastat valitses.

343. Šulgi, Ur-Namma poeg

344. (46/58) aastat valitses.¹⁷

Uus-Sumeri kuningriigi teise kuninga Šulgi jumalikustamise küsimus kuulub siiani sumeroloogia vaieldavamate teemade hulka. Ühe üsnagi levinud hüpoteesi kohaselt alustas Šulgi oma isiku jumalikustamisega hiljemalt oma 30. valitsemisaastal, kuid võimalik, et see võis aset leida ka varem. W. Sallabergeri hinnangul võis Šulgi

¹⁶ „Sumeri kuningate nimekirja” on käesoleva artikli autor tõlkinud eesti keelde sumeri kirjanuse korpuse internetiväljaande ETCSL c.2.1.1 järgi. Osa sellest „Sumeri kuningate nimekirjast” on avaldatud artiklis Vladimir Sazonov, „Sumeri varajane kuningavõim 28.–24. sajandil eKr” – *Akadeemia*, 9 (2007), 2013j, 2016, 2019; Vt ka originaali ETCSL c.2.1.1 (*The Sumerian King List*):

1. [nam]-lugal an-ta ed₃-de₃-a-ba
2. /eridug^{kl} nam-lugal-la
3. eridug^{kl} a₂-lu-lim lugal
4. eridug^{kl} a₂-lu-lim lugal
5. a₂-lal₃-gar mu 36000 i₃-ak
6. 2 lugal
7. mu-<bi> 64800 ib₂-ak
8. eridug^{kl} ba-šub
9. nam-lugal-bi bad₃-tibiraki-še₃
10. ba-de₆
11. bad₃-tibira^{kl} en-me-en-lu₂-an-na
12. mu 43200 i₃-ak
13. en-me-en-gal-an-na
14. mu 28800 i₃-ak
15. ^ddumu-zid sipad mu 36000 i₃-ak
16. 3 lugal
17. mu-bi 108000 ib₂-ak

¹⁷ Vt ETCSL c.2.1.1, read 341–343:

341. urim₂^{kl}-ma ur-dnamma lugal-am₃
342. mu 18 i₃-ak
343. ^dšul-gi dumu ur-^dnamma-ke₄
344. mu (46/58) i₃-ak

jumalikustamine toimuda palju varem – tema valitsemise 10. ja 20. aasta vahel.¹⁸

Üks seik, mis võiks osutada sellele, et Šulgi jumalikustamine oli hiljemalt tema 30. valitsemisaastaks välja arenenud, on see, et alates umbes tema 31. valitsemisaastast kanti Uri linna kalendrisse uus kaheksas Šulgi-nimeline kuu – nimetusega Ezem-(ehk itiezen-^dŠul-gi).¹⁹ See fakt tõestab, et hiljemalt 30. valitsemisaastal tõsteti ta jumaliku isiku seisusesse. Šulgi järglane ja poeg Amar-Su'en (2045–2038 a eKr) seadis Umma linnas, mis asus Lõuna-Sumeris, sisse uue omanimelise pidustuse ja kuu nimetusega „Amar-Su'eni pidustused” – Ezem-^dAmar-^dSu'ena (7. kuu).²⁰ Järgmise Uus-Sumeri kuninga Šu-Su'eni (2037–2030 a eKr) valitsemise ajal tekkis sarnane Šu-Su'eni kuu nimetusega Ezem-^dŠu-^dSu'en („Šu-Su'eni pidustused”).²¹ Niisiis olid pärast Šulgi valitsemist kõik ülejäänud Ur III dünastia kuningad W. Sallabergeri arvates juba oma valitsemise esimestest päevadest jumalikustatud.²² See tähendas, et Ur III ajal muutus kuningate jumalikustamine mõnes mõttes pärilikuks nähtuseks. Ur III dünastiale järgneva Isini I dünastia valitsejad olid alates Išbi-Errast (Isini I dünastia rajaja, valitses 2017–1985 a eKr) juba kõik jumalikustatud.

Tuntud vene sumeroloogi prof V. Emeljanovi (Peterburi) sõnul jääb Šulgi ja tema järeltulijate jumalikustamise küsimus siiski ebaselgeks.²³ Minu hinnangul ei saa välistada ka seda, et Šulgi jumalikustamine võis esile kerkida hoopis tema valitsemisaastate alguses. Nimelt on säilinud üks huvitav dateeringuvormel²⁴, mis võib

¹⁸ Westenholz, Sallaberger, *Mesopotamien*, 152.

¹⁹ Walther Sallaberger, *Der kultische Kalender der Ur III-Zeit*. Teil 1. Untersuchungen zur Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie. Ergänzungsbände zur Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie. Bd. 7/1 (Berlin; New York: de Gruyter, 1993), 197; Vt ka Владимир В. Емельянов, *Нинпурский календарь и ранняя история зодиака* (Санкт-Петербург: Orientalia, 1999), 108.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*, 252

²² Westenholz, Sallaberger, *Mesopotamien*, 154

²³ Емельянов, *Древний Шумер*, 87

²⁴ Muistses Mesopotaamias oli oma ajaarvestamissüsteem. Seal arvestati aega valitseva kuninga ametiaja alusel ning aastaid ei dateeritud hoopiski mitte numbritega, vaid mingi aasta tähtsama sündmusega. See võis olla mingi eriti tähtis

pärideda Šulgi esimesest valitsemisaastast. Selles on Šulgit nimetatud „jumalikuks Šulgiks” – ^dšul-gi lugal, mida võiks tõlkida kui „jumalik Šulgi sai kuningaks” ehk teiste sõnadega sel aastal asus Šulgi troonile.²⁵ Siin seisab Šulgi nime ees determinatiiv „dingir”, mis tähendas tõlkes sumeri keelest „jumal” ehk „jumalik” ning mida kasutati jumaluste, demonite ja muude jumalike olendite nimede ees. Ent see tekst pole lõplik ning pärast seda ^dšul-gi lugal võis seista veel midagi muud, kas või (oletuslikult) ^dšul-gi lugal an-ub-da 4 (ZA)-ba – „Šulgi sai nelja ilmakaare kuningaks”, ja see sündmus võis toimuda mitte Šulgi esimesel valitsemisaastal, vaid tunduvalt hiljem, näiteks siis, kui ta otsustas selle tiitli vastu võtta. See võib seega muuta teksti tähenduse ja ka sisu hoopis teistsuguseks. Kuivõrd juttu oli ka dateeringuvormelitest, pole olukord Šulgiga siiski nii lootusetu nagu mõnede teiste Sumeri kuningatega. Ligi 50 aastat kestnud Šulgi valitsemisajast on enamik dateeringuvormeleid säilinud peaaegu täies mahus. Just tema on esimene idamaine kuningas muistse Lähis-Ida ajaloos, kelle dateeringuvormelid saame õigesti järjekorda paigutada.²⁶ Tänu sellele on võimalik tema valitsemisajal toimunud sündmusi ajalisel enam-vähem täpselt määratleda.

Oma dateeringuvormelites armastas Šulgi ennast muu hulgas nimetada ^dšul-gi nita kala-ga lugal urⁱki^{ki}-ma lugal an-ub-da limmu-ba-ké, mis sumeri keelest tõlkides kõlab: „jumalik Šulgi, võimas

tegu, ehitustöö või sõjakäik, mille kuningas oli ise ette võtnud. Näiteks dateeringuvormel D-5. Sargon 4: mu Ma-rⁱki^{ki} hul-a – „aastal pärast seda, mil Mari (linn) oli hävitatud.” Vt Ignace J. Gelb, Burkhart Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften des Dritten Jahrtausends v. Chr.* Freiburger Altorientalische Studien, 7 (Stuttgart: Franz Steiner, 1990), 50.

²⁵ „Datenlisten” (Ungnad) – RLA Bd. 2, 1938 (Unveränderter photomechanischer Nachdruck, 1978), 140, dateerimisvormel nr 19. Kuid see asjaolu pole siiski kindel, kuna A. Ungnad märgib ka ise oma artiklis: „Beachte ein für allemal, daß solche Jahresnamen abgekürzt sein und daher auch einem späteren Jahr des Herrschers angehören können” (*ibid.*).

²⁶ W. Sallaberger kirjutab: „Šulgi ist der erste König der altorientalischen Geschichte, für den wir fortlaufend die Jahresdaten anordnen können. Wir kennen ihre Reihenfolge aus Datenlisten; dazu treten insbesondere für die späten Jahre Tausende von Zeugnissen in Urkunden, die nun viel regelmäßiger als in vorgegangenen Epochen auf das Jahr datiert sind. Probleme der Chronologie bestehen noch um die Jahre 5 und 21”, Westenholz, Sallaberger, *Mesopotamien*, 141.

mees, Uri ja nelja ilmakaare kuningas”.²⁷ Šulgi paiknes oma riigis hierarhia tipus ning esindas oma riiki ja rahvast jumalate ees.²⁸

Milles väljendus kuninga jumalikustamine? Kuninga jumalikustamise üheks näiteks on tõik, et mingist hetkest lisati valitseja nime ette jumalikustamise determinatiiv „dingir”. Seega pretendeeris Šulgi jumalikule staatusele.²⁹ Sellest hetkest kõlas tema nimi ^dšul-gi – „jumalik Šulgi”. Pärast Šulgi surma muutus Uus-Sumeri valitsejate jumalikustamine pärilikuks ning kõik Šulgi järeltulijad – Amar-Su’en, Šu-Su’en ja nähtavasti ka Ibbi-Su’en – olid jumalikustatud ning nende nimede ees seisis samuti „dingir”.³⁰

Peale selle oli kuningas enesestmõistetavalt jumalate laps, lemmik ja esindaja. Valitseja oli ka oma riigi „kaitsejumalus”.

Samuti võib Šulgi jumalikustamist tõestavaks asjaoluks pidada seda, et Šulgi ja tema järeltulijate (Amar-Su’en, Šu-Su’en ja nähtavasti ka Ibbi-Su’en) ajal said analoogiliselt Sargoniidide dünastia kuningatega nagu Sargon I, Rīmuš ja Narām-Su’en nende valitsejate nimed teofoorseks elemendiks, mis kajastus kuningate alamate nimedes. Ur III ajal tekkisid sellised isikunimed nagu akkadikeelne ^dŠulgi-ì-lí – „(Jumalik) Šulgi on minu jumal”³¹, või siis ^dŠu-^dSin-ì-lí – „(jumalik) Šu-Su’en on mu jumal”³². Võrdluseks toon akkadiaegse teofoorse nime ì-lí-Ri-mu-uš, mis akkadi keelest tõlki-des tähendab „Rīmuš on minu jumal”.³³ Samuti levisid Ur III ajal kuninglike ametnike, teenrite ja alamate seas ka sellised huvita-

²⁷ RLA Bd. 2, 142, dateerimisvormel nr 64.

²⁸ Westenholz, Sallaberger, *Mesopotamien*, 152.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ W. Sallaberger: „Der Name wird ab einem bestimmten Zeitpunkt konsequent mit dem Gottesdeterminativ geschrieben, sogar noch sein „Totengeist” ^dgidim. Dem vergöttlichten König entspricht der „Genius” (^dlama) des Königs, so daß wir vermuten dürften, der Machtträger, nicht Person, werde in göttlichen Rang erhoben”, *ibid.*, 153.

³¹ Robert A. Di Vito, *Studies in Third Millennium Sumerian and Akkadian Personal Names. The Designation and Conception of the Personal God*, Studia Pohl: Series Maior. Dissertationes scientificae de rebus orientis antiqui, 16 (Roma: Editrice Pontificio Istitutio Biblico, 1993), 200.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*, 144.

vad nimed nagu ^dŠulgi-a-bi – „Jumalik Šulgi on minu isa”³⁴, või siis ^dŠulgi-ba-ni – „jumalik Šulgi (on) Looja”³⁵, ja isegi sellised teofoorsed nimed nagu ^dŠul-[gi]-^dUTU^{si} – „(Jumalik) Šulgi on Minu Päike”³⁶.

Viimase nimekuju järgi võib oletada, et Uus-Sumeri kuningas Šulgi pretendeeris mitte ainult jumalikule staatusle oma riigis, vaid koguni päikesekuninga aujärjele. Samas tuleb märkida, et sumerlastel pole kunagi olnud tugevat päikesejumala kultust, nagu see esines semiitidel. Tegemist on pigem amorealaste mõjuga, keda XXII ja XXI eelkristlikul sajandil võis kohata ka Lõuna-Mesopotaamia aladel. Just amorealased armastasid selliseid nimesid. Tuntud amorealane, kes rajas Põhja-Mesopotaamias võimsa suurriigi, mille keskusteks said Aššur ja Ekallatum, oli Šamši-Adad I (1813–1781 a eKr), keda vahel peetakse Vana-Assüüria kuningaks, kuigi ta polnud assüürlane. Nimi Šamši-Adad kirjutati kiilkirjas ^dUTU^{si}-*adad*, mis tähendas „Minu Päike on Adad” (Tekst Šamši-Adad I A. O.39.2003, rida 1).³⁷ Siiski esineb jumal Šamaš (sumeri k Utu) teofoorse elemendina isikunimedes juba Akkadi ajastul (2334–2154 a eKr), Akkadi ajastust on tema isikunimi *Ummi-dŠamaš*.³⁸

Raske on öelda, kas Šulgit võib üldse vaadelda „päikesekuningana” nagu hilisemaid hetiiidi valitsejaid. Kahtlemata esitles Šulgi ennast sumeri päikesejumala Utu pojana, midagi sellist polnud Mesopotaamia ajaloos kunagi varem juhtunud. Isegi jumalikustatud Akkadi kuningad Narām-Su’en või Šarkališarrī ei nimetanud ennast kunagi „Utu poegadeks” ehk „Minu Päikesteks”. Hiljem, näiteks teisel eelkristlikul aastatuhandel, tegid seda hetiiidi ja ka mõned Kesk-Assüüria valitsejad. Näiteks hetiiidi kuningas Hattušili III (1275–1250 a eKr) nimetas ennast oma „Hattušili apoloogias”

³⁴ *Ibid.*, 198.

³⁵ *Ibid.*, 207j.

³⁶ *Ibid.*, 169.

³⁷ Albert Kirk **Grayson**, *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods. Vol. 1 (Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 2002), 67.

³⁸ Ignace J. **Gelb**, *Sargonic Texts from the Diyala Region* (Chicago: University of Chicago Press, 1961), 225.

^dUTU-ši – „Minu Päike”.³⁹ Teisel eelkristlikul aastatuhandel sai „Minu Päike” (^dUTU-ši) hetidi valitsejate seas levinud kuninglikuks tiitliks.⁴⁰ Selliselt tähistati hetidi kuningaid mitmeid kordi eri tekstides.⁴¹ Tegelikult on meil andmeid juba 3. aastatuhandest eKr Akkadi ja Ur III ajastutest selle kohta, et kuningas võis taotleda endale „päikese” staatust, nagu näiteks Nagari (tänapäeva Põhja-Süürias asuv Tell Brak) valitseja, kes kandis huriidi päritolu nime Talpuš-atili ja keda nimetati ^dUTU *māti* „Maa päikesejumal”.⁴² Larsa kuningriigi viimane kuningas Rim-Sin (1822–1763) esineb kui lugal-kala-ga ^dUTU kala-ma-na – „võimas kuningas, oma maa päikesejumal”.⁴³

Kesk-Assüüria ajast on kirjalikke andmeid, et Assüüria kuningas Tukulti-Ninurta I (1244–1206) nimetas ennast „kõikide inimeste päikesejumalaks” – *^dšam-šu kíššat niš^{meš}*.⁴⁴

Arusaam, et kuningat peetakse „Päikeseks”, esineb minu hinnangul nähtavasti veel enne amorealaste vallutusi XXI–XIX saj eKr, mil nad hõivasid peaaegu kogu Mesopotaamia. Šamši-Adad I (1813–1781 a eKr) ei ole seejuures kõige varasem näide. See võis alata veelgi varem (võimalik, et just amorealaste mõjul, kelle roll Ur III

³⁹ Heinrich **Otten**, *Die Apologie Hattusilis III. Das Bild der Überlieferung*. Studien zu Bogazköy-Texten, Heft 24 (Wiesbaden: Harrasowitz, 1981), 4, rida 7.

⁴⁰ Vt lähemalt Wolfgang **Fauth**, „Sonnengottheit (^dUTU) und „Königliche Sonne” (^dUTU-ši) bei den Hethitern” – *Festschrift für Claude F. A. Schaeffer zum 80. Geburtstag am 6. März 1979*. Ugarit-Forschungen: Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrien-Palästinas. Bd. 11. K. Berghof, M. Dietrich, O. Loretz, Hgg. (Neukirchen Vluyn: Neukirchener; Kevelaer: Butzon & Bercker, 1979), 227–263; Helmuth Th. **Bossert**, „Meine Sonne” – *Orientalia*, 26 (1957), 97–126.

⁴¹ Gary **Beckman**, „My Sun-God” – Reflections of Mesopotamian Conceptions of Kingship among Hittites” – *Melammu Symposia III*. Eds. A. Panaino, G. Pettinato, G.P. Basello, A. Piras (Milano Universitato di Bologna, 2002), 37–43.

⁴² *Ibid.*, 39., vt ka Giorgio **Buccellati**, Marilyn **Kelly-Buccellati**, „Tar’am-Agade, Daughter of Naram-Sin, at Urkesh” – *Of Pots and Plans. Papers on the Archaeology and History of Mesopotamia and Syria presented to David Oates in Honour of his 75th Birthday* (London: Nabu Publications, 2002), 20

⁴³ *Ibid.*, 39

⁴⁴ Ernst **Weidner**, *Die Inschriften Tukulti-Ninurtas I. und seiner Nachfolger*. Archiv für Orientforschung. Beiheft 12. E. Weidner, Hg. (Osnabrück: Biblio, 1970), 11; vt ka RIMA 1 A.O.78.5, rida 3 kus: *^dšam-šu KÍŠ UN.MEŠ MAN dan-nu*.

riigis hakkas kasvama),⁴⁵ esimest korda Ur III dünastia ülemvõimu ajal. Tollal pandi kirja eespool mainitud propagandistlik teos „Sumeri kuningate nimekiri”. Selles kajastus Ur III ideoloogiline taust ning loeti üles kõik kuningad, kes olevat valitsenud Sumeris enne ja pärast veeuputust.⁴⁶ „Sumeri kuningate nimekirja” kohaselt algaski legendaarse varadünastilise Uruki linna valitseja Gilgameši (elas u 2700 a eKr) genealoogia päikesejumalast Utust:

- 95. e₂-an-na-ka
- 96. meš₃-ki-ağ₂-ga-še-er
- 97. ^dumu ^dutu en-am₃
- 98. lugal-am₃ mu (324/325) i₃-ak
- 102. en-me-er-kar₂ dumu meš₃-ki-ağ₂-ga-še-er
- 103. lugal unug^{KI}-ga lu₂ unug^{KI}
- 104. mu-un-du₃-a
- 105. lugal-am₃
- 106. mu 420 i₃-ak
- 106A. 745 mu [bal] meš₃-ki-in-ga-še?-[er]
- 106B. en-am₃ lugal-SI.NAM.SAR /mu\ [X] + /5\ in-ak
- 107. ^dlugal-ban₃-da sipad
- 108. mu 1200 i₃-ak
- 109. ^ddumu-zid šu-KU₆
- 110. iri^{ki}-ni kuaraki
- 111. mu (100/110) i₃-ak
- 111A. šu dili en?-me-barag-ge₄-e-si
- 111B. nam-ra /i₃[?]-ak?

⁴⁵ Just Ur III ajal olid Uus-Sumeri kuningad pidanud amorealastaga mitmeid veriseid sõdu. Uus-Sumeri kuningas Šu-Su'en ehitas isegi võimsa müüri, mis oli u 200 km pikk, et peatada nende sissetungi Sumeri aladele (Дьяконов (ред.), *История Древнего Востока*, 284). Samal ajal sai selline amet nagu *wakil amurrîm* Isini riigis juba XXI–XX saj eKr väga tähtsaks. See *wakil amurrîm* ehk „läänepoolsete pealik” oli ilmselt amorealastest palgasõdurite väepealik, kes teenis Iasini kuninga. See oli väga tähtis sõjaväeline amet, umbes võrdväärne kindraliga. Игорь М. Дьяконов, *Люди города Ура* (Москва: Главная редакция восточной литературы, 1990), 14.

⁴⁶ Huvitav, et selles „Sumeri kuningate nimekirjas” pole mainitud ühtegi Lagaši valitsejat. Seda asjaolu võiks seletada sellega, et Ur III ajal oli levinud arusaam, et Lagaši valitsejad tegid koostööd võõrvõimuga – vallutajate gutilastega – ning tänu sellele oli otsustatud karistada ka Lagaši, mis jäeti „Sumeri kuningate nimekirjast” välja.

112. ^dgilgameš₃
 113. ab-ba-ni lil₂-la₂
 114. en kul-ab-ba-ke₄ mu
 115. 126 i₃-ak.⁴⁷

Tõlge:

95. E-anas
 96. Meškiağašer
 97. Utu poeg
 98. isandaks ja kuningaks sai, 324/325 aastat valitses.
 102. En-merkar Meškiağašeri poeg
 103. Uruki kuningas, Uruki linn
 104. tema ajal oli üles ehitatud
 105. kuningaks sai
 106. 420 aastat valitses
 107. Lugalbanda, karjus
 108. 1200 aastat valitses
 109. Dumuzi, kalamees
 110. kelle linn oli Kuara
 111. 100/110 aastat valitses.
 112. Gilgameš
 113. kelle isa oli deemon
 114. Kuluba isand
 115. 126 aastat valitses.⁴⁸

Kui uskuda hilisemat Ur III aja pärimust, siis ka kõik teised legendaarsed Uruki I dünastia kuningad nagu Meškiağašer, Enmerkar, Lugalbanda (troonil u XXVIII–XXVII saj eKr), kes valitsesid Urukis vahetult enne Gilgameši, pärinesid Utust. „Sumeri kuningate nimekirjast” leiame read 96j, mida võib pidada selle asjaolu kinnituseks: *meš₃-ki-ağ₂-ga-še-er dumu dutu en-am₃* – „Meškiağašer, (jumal) Utu poeg”.⁴⁹

Ur III dünastia juured ulatuvad tegelikult aga Uruki linna, kus

⁴⁷ ETCSL c.2.1.1.

⁴⁸ Vt ka Sazonov, „Sumeri varajane kuningavõim 28.–24. saj eKr”, 2013j.

⁴⁹ ETCSL c 2.1.1, read 96j.

umbes 2116. aastal eKr tuli võimule keegi Utuhengal, kes lõi gutilasi ning vabastas Sumeri nende ülemvõimust, purustades 2109. aastal gutilaste valitseja Tirikani armee. Seejärel võttis Utuhengal kasutusele vana akkadi tiitli „nelja ilmakaare valitseja”.⁵⁰ Selle tiitli leiutas Akkadi kuningas Narām-Su’en (2254–2218 a eKr), kes nimetas ennast järgmiselt: ^dna-ra-am-^dEN.ZU da-núm LUGAL ki-ib-ra-tim ar-ba-im – „Narām-Su’en, võimas kuningas, nelja ilma kaare kuningas”.⁵¹ Tema eeskujul hakkasid ka teised Uus-Sumeri valitsejad kasutama tiitlit „nelja ilmakaare kuningad”, tõstes sellega esile asjaolu, et nad on kogu universumi valitsejad. Sumerikeelses kirjanduslikus teoses „Poeem Utuhengalist”⁵² märgitakse Uruki V dünastia kuningas Utuhengal ära kui „nelja ilmakaare kuningas”, kuid see tiitel on tõlgitud akkadi keelest sumeri keelde ning kõlab järgmiselt: lugal an-ub-da 4(ZA)-ba.⁵³

(read 10–11): ^dutu-he₂-ga-al₂ nita kalag-ga lugal unug^{ki}-ga lugal an-ub-da 4(ZA)-ba lugal dug₄-ga-na nu-gi₄-gi₄-da.⁵⁴ – „(jumalik) Utuhengal, võimas mees, Uruki kuningas, nelja ilmakaare kuningas, kuningas, kelle käske ei saa tühistada”.⁵⁵

Ka Šulgile meeldis oma tekstides ennast kuulutada „võimsaks kuningaks, Uri kuningaks ja nelja ilmakaare kuningaks”.⁵⁶ Näiteks loeme akkadikeelsest tekstist *Hr 1 (Sulgi 3)*: ⁵⁷ Šul-gi da-núm LUGAL ŠEŠ.AB^{ki} ù LUGAL ki-ib-ra-tim ar-ba-im – „Šulgi, võimas

⁵⁰ Дьяконов (ред.), *История Древнего Востока, часть первая*, 265j.

⁵¹ Douglas R. Frayne, *Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods. Vol. 2* (Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1993), Narām-Sin E2.1.4.2006, 168, read 1–5.

⁵² Емельянов, *Древний Шумер*, 310.

⁵³ ETCSL с 2.1.6.; Емельянов, *Древний Шумер*, 310.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Kuna Utuhengal esineb siin detreminatiiviga „dingir” (jumal) – ^dutu-he₂-ga-al₂, siis võib oletada, et Uus-Sumeri kuningate jumalikustamine võib ulatuda juba Utuhengali ja Ur-Namma aegadesse. Võib-olla üritasid Uus-Sumeri valitsejad, nagu Utuhengal ja Ur-Namma, juba enne Šulgit oma jumalikustamist teoks teha. Samas on võimalik, et selles kirjanduslikus tekstis, mis on nähtavasti kirja pandud juba pärast Utuhengali (ilmselt Ur III dünastia ajal) mil valitseja oli juba jumalik, otsustati ka Utuhengali nime ette lisada „dingiri” märk.

⁵⁶ Gelb, Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften des Dritten Jahrtausends v. Chr.*, 342.

⁵⁷ *Ibid.*, 339.

kuningas, Uri kuningas ja nelja ilmakaare kuningas”.

Uruki kuningas Utuhengal⁵⁸ määras Uri linna asehalduriks Ur-Namma, kes oli Uri kuningaks alates 2112. aastast. Temast sai pärast Utuhengali surma (u 2109 a eKr) kogu Sumeri ülemvalitseja ning ta otsustas viia pealinna Urukist Uri linna.⁵⁹ Ur III dünastia kuningad soovisid rõhutada, et nende esivanemateks olid muistsed Uruki varadünastilised valitsejad ja jumalikud kangelased, nagu Meškiağašer, Enmerkar, Lugalbanda ja muidugi Gilgameš, kes pärinesid päikesejumalast Utust. Seetõttu võib eeldada, et ka Ur III kuningad viisid oma päritolu Utuni välja just selleks, et näidata „Sumeri kuningate nimekirja” abil Uruki-Uri dünastiate järjepidevust.

Uus-Sumeri kuningad olid (alates Šulgist) kuulutatud jumalikeks ning loomulikult olid neil ka jumalikud sugulased.⁶⁰ Nii Ur-Namma kui ka tema poeg Šulgi pidasid jumalikustatud kangelast Gilgameši oma vennaks ning tema jumalikke vanemaid – kangelast Lugalbandat ja jumalannat Ninsuni⁶¹ – oma vanemateks.⁶² Hümniš *Šulgi O*, rida 29 leiame järgmise lause: sipa-dšulgi dumu-dnin-súna-ka – „karjus Šulgi, Ninsuni poeg”.⁶³

Näiteks hümnis *Šulgi O* on Šulgit nimetatud järgmiselt:

85. [dšul]-gi sipa-ki-en-gi-ra-ke₄ (!)

86. [šeš] ku-li-ni en ^dgilgameš.⁶⁴

⁵⁸ Nimi tähendab „Utu on küllus” ja osutab sellele, et nii selle valitseja vanemad kui ka tema ise austasid väga Utut.

⁵⁹ Sellest tulebki kogu dünastia nimetus – Ur III dünastia. Dünastia rajajaks peetakse Ur-Nammat, kuigi tegelikkuses oli esimene Uus-Sumeri kuningas tema vend Utuhengal (2116–2109 a eKr), keda peetakse Uruki V dünastia rajajaks ning selle ainukeseks esindajaks.

⁶⁰ Емельянов, *Древний Шумер*, 106.

⁶¹ Ninsun ehk Ninsumun (tõlkes „Emand metsik lehm”) oli Uruki linna jumalanna, Gilgameši ema ja legendaarse Uruki kuninga Lugalbanda abikaasa.

⁶² Jacob Klein, „Šulgi and Gilgameš: The Two Brother-Peers” – *Cuneiform Studies in Honor of Samuel Noah Kramer*. Ed. Barry L. Eicher with the assistance of Jane W. Heimerdinger, Åke Sjöberg. AOAT, 25 (1976), 271; Vt ka Дьяконов (ред.), *История Древнего Востока, часть первая*, 266.

⁶³ Jacob Klein, „Šulgi and Gilgameš: The Two Brother-Peers”, 276j, rida 29.

⁶⁴ Vt transliteratsiooni *ibid.*, 280, read 85j; Vt ka ETCSL c.2.4.2.15 Šulgi O (*A praise poem of Šulgi*), Segment A, read 85j.

Tõlge:

85. Šulgi, Sumeri (hea) karjus,

86. Gilgameši ülistatud vend ja sõber.

Veel vähemalt üks hümnn, *Šulgi D*, mainib Šulgit Gilgameši vennana.⁶⁵ Sumeroloog Jacob Klein on Šulgi ja Gilgameši „vennalikest suhetest” koostanud põhjaliku uurimuse (ilm 1976).⁶⁶

Niisiis tundub, et Ur-Nammat ja Šulgit ei ole uus-sumeri hümni- des mitte juhuslikult Gilgameši vendadeks kutsutud. Muidugi võib selles peegelduda Uri kuningate soov olla arvatud Uruki dünastiasse, kuhu kuulus ka Gilgameš. Tähtis on ka see, et just Uruk eesotsas Utuhengaliga suutis XXII sajandi lõpus eKr vabastada Sumeri gutilaste ikkest.⁶⁷ Uruki kuninga Utuhengali järglane oli Ur-Namma, kes viis pealinna Urukist Uri linna.⁶⁸

Selge on see, et alates Šulgist pidi Sumeri kuningas olema ka sumeri jumalaks. Kogu maailmakord oli nüüd allutatud jumalikustatud valitsejale ja sõltus temast. Tema auks loodi rituaale, peeti pidustusi, kirjutati hulgaliselt hümne, taevas oli Šulgi-nimeline täht, kalendris oli Šulgi-nimeline kuu. Uus-Sumeri ajal oli kuninga isikukultus saavutamas oma tippu.⁶⁹

⁶⁵ ETCSL c.2.4.2.04, Šulgi D (*A praise poem of Šulgi*), rida 292: šeš gu₅-li-ni en dgilgameš₂

⁶⁶ Klein, „Šulgi and Gilgameš: The Two Brother-Peers”, 271–292.

⁶⁷ Vt *ibid.*, 271: „We know that Uruk, under the leadership of Gilgameš, was known to have challenged, for first time, the supremacy of the northern dynasty of Kiš. The liberation of Sumer from the Gutian rule and the reestablishment of Sumerian hegemony in Mesopotamia were also achieved under the leadership of Uruk. Thus, the court at Ur had good reasons to aspire for recognition as the legitimate successor to the court at Uruk, and even more so, if there is truth in supposition that Urnammu, the founder of the dynasty, actually hailed from Uruk”. Vt ka V. Emeljanovi seletust, miks Ur-Namma valis Gilgameši oma suguvõsa esiisaks. V. Emeljanov kirjutab: „Можно сказать, что Гильгамеш исторический является прещественником и вдохновителем всех претендентов на абсолютную монархию в Двуречье: и Саргонидов, и царей-богов Ура, и имперских деспотов Ассирии. Он олицетворяет собой сам принцип государства, которое нельзя построить более законным образом. Потому-то походы Саргона за строительным лесом часто сравнивались с походами Гильгамеша на гору кедров; по той же причине Ур-Намму возвел к Гильгамешу свой род, и с той поры каждый урский царь считался братом Гильгамеша”, Емельянов, *Древний Шумер*, 238.

⁶⁸ Vt Дьяконов (ред.), *История Древнего Востока, часть первая*, 266.

⁶⁹ Емельянов, *Древний Шумер*, 87.

Mesopotaamias ei ehitatud tavaliselt jumalikustatud valitsejatele templeid, kuid oli siiski mõningaid erandeid. Esimene selline on teada veel Akkadi ajastust (2334–2154 a eKr), mil Akkadi impeeriumi pealinnas Agades ehitati tempel Narām-Su’enile, read 54–56: *qáb-li A-kà-dè^{ki} É-sú ib-ni-ù* – „(ja) nad ehitasid Agade linna keskele talle (Narām-Su’enile) templi”.⁷⁰ Hiljem, Ur III dünastia ajal, rajati ka Šulgile ja Amar-Su’enile templeid, kuid enamasti eraldati suuremates templites jumalikustatud valitsejatele mingid ruumid. Sinna asetati kuningate kujud, kellele hakati ohvreid tooma.⁷¹ Šulgi auks püstitati isegi mitu pühamut, muu hulgas Lagašis, Ummas ja Drehemis.⁷² Šulgi järglased (Amar-Su’en jt) pidasid ennast oma valitsemisajal jumalateks, kusjuures jumalikustamine oli nende arvates pärilik (isalt pojale).⁷³ Niisiis taastas just Šulgi Akkadi kuninga Narām-Su’eni kehtestatud valitseja jumalikustamise. Siiski polnud valitsejate jumalikustamine Mesopotaamia ühiskonnale omane, vaid pigem võõras nähtus, mille töid tõenäoliselt sisse vallutajad akkadlased (sargoniidid). Seejuures võidi ühte valitsejat jumalikustada, teist aga mitte. Jumalikustatud valitsejal oli Mesopotaamias õigus koos kogukonna jumalustega esindada oma kuningriiki ja rahvast suurte jumalate ees, kes valitsesid maailma. Nendeks olid Enlil, Enki, Utu, Inanna, Iškur, Nanna(r) jt.

ŠULGI KUJU UUS-SUMERI KUNINGLIKES HÜMNIDES

Selline kirjanduslik žanr nagu hümn kujunes välja juba varadünastilise ajastu keskpaigaks u 2700–2500 aastal eKr. Just siis hakati koostama esimesi sumerikeelseid hümne jumalate ja nendele kuu-

⁷⁰ Vt Sazonov, „Akkadi kuningate jumalikustamine”, 15; Gelb, Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften*, 81j; RIME, 2 (Narām-Sin E2.1.4.10), 113j; Walter **Farber**, „Die Vergöttlichung Narāmsins” – *OrNS*, 52 (1983), 68.

⁷¹ Дьяконов (ред.), *История Древнего Востока, часть первая*, 280j.

⁷² Daniel D. **Reisman**, *Two Neo-Sumerian Royal Hymns. Sumerian texts with English introduction, translations and notes*, published on demand by University Microfilms International (Ann Arbor; London: University Microfilms International, 1978), 23.

⁷³ Емельянов, *Древний Шумер*, 87.

luvate pühamute auks. Kuninglikud hümnid – see tähendab hümnid, mis olid pühendatud elavale valitsejale – on tunduvalt hilisem nähtus. Esimest korda täheldati neid just Ur III ajal, vähemalt pole neist varajasemaid teateid. Senini pole teada ühtegi hüdni, mis oleks pühendatud Sargon I, Narām-Su’eni või mõne teise Akkadi või veelgi varajasema varadünastilise ajastu (2900/2800–2334 a eKr) valitseja auks. Esimesed taolised „kuninglikud hümnid” ehk ülistuslaulud on pärit alles Ur-Namma, Šulgi ja nende järglaste ajast – Ur III ning Isini I dünastia aegadest. Iseäranis arvukalt on hümnid loodud just Šulgi auks, mitmed on ka säilinud. Kõik need tekstid kujutavad endast ametlikku propagandat. Seega kajastavad kuninglikud hümnid Uus-Sumeri kuningavõimu ideoloogilisi aspekte. Ainuüksi Šulgi hümnidest võiks kirjutada mahukaid uurimusi (neid hümnid on säilinud päris palju, praegu on Oxfordi Ülikooli elektroonilise projekti ETCSL koduleheküljel kättesaadavad järgmised tekstid: *Šulgi A*, *Šulgi B*, *Šulgi C*, *Šulgi D*, *Šulgi E*, *Šulgi G*, *Šulgi L*, *Šulgi N*, *Šulgi O*, *Šulgi P*, *Šulgi Q*, *Šulgi R*, *Šulgi T*, *Šulgi U*, *Šulgi V*, *Šulgi W*, *Šulgi X*, *Šulgi Y*, *Šulgi Z*). Mainekad sumeroloogid – siinkohal võib mainida Daniel D. Reismani doktoritööd *Two Neo-Sumerian Roayl Hymns*⁷⁴ või Jacob Kleini 1981. aastal ilmunud uurimust *Three Šulgi Hymns: Sumerian Royal Hymns Glorifying King Šulgi of Ur*⁷⁵ – on seda ka teinud. Peatume põgusalt vaid mõnel aspektil – nimelt sellel, kuidas oli kajastatud Šulgi jumalikustamine kuninglikes hümnides ja milliseid jumalikustamisega seotud epiteete ja tiitleid leidub Šulgile pühendatud hümnides. Näiteks nimetab tekst *Šulgi A* Šulgit „kõikide maade jumalaks”, *Šulgi B* mainib teda kui „kõikide noorte meeste jumalat”, *Šulgi C*-s esineb ta kui „kõikide maade Ištaran”, *Šulgi F* toob Šulgit esile kui „Sumeri seemnete Ištaran”, *Šulgi G* ülistab teda kui „kogu maa kaitsejumalat”.⁷⁶ *Šulgi C*-s on väga huvitav lause (read 104–105):

⁷⁴ Vt viide 72.

⁷⁵ Jacob Klein, *Three Šulgi Hymns: Sumerian Royal Hymns Glorifying King Šulgi of Ur*. Bar-Ilan Studies in Near Eastern Languages and Culture. Publications of the Bar-Ilan University Institute of Assyriology (Ramat Gan: Bar-Ilan Univ. Pr., 1981).

⁷⁶ Claus Wilcke, „Zum Königtum in Ur III-Zeit” – *La palais et la royauté* (Archéologie et Civilisation). Ed. Paul Garelli (Paris: P. Geuthner, 1974), 179.

„Mu süda on kõikide maade Ištaran, Ma olen, Šulgi, Sumeri maa hea (tõeline) karjus” – 104. šag₄-ġu₁₀ dištaran kur-kur-ra-me-en₃ 105. Šul-gi sipad zid ki-en-gi-ra-me-en₃.⁷⁷ Ištaran oli Sumeris teatavasti õigluse jumal. Nimetades ennast „kõikide maade Ištaraniks”, pretendeeris Šulgi nähtavasti ka õigusemõistja staatusele üle kogu maa. Põhimõtteliselt ülistavad kõik need hümnid Šulgit, kutsudes teda erinevate epiteetidega – kõikide noorte meeste jumalaks, tõeliseks karjuseks, kaitsejumalaks jne. Selles artiklis ei analüüsita Šulgi-aegseid hümnid. Tekst, mis meid huvitab, erineb hümnidest ja on ainulaadne. See on „Šulgi laul”.

ŠULGI LAUL: TÕLGE

Peale hümnide on säilinud ka lühitekst „Šulgi laul”, mis oma sisult tunduvalt teistest tekstidest erineb ning on just sumeri usundiloo uurija jaoks äärmiselt põnev. Tekst dateeritakse kiilkirja stiili järgi Vana-Babüloonia aega (1792–1595 a eKr).⁷⁸ Võimalik, et see on lihtsalt koopia Vana-Babüloonia ajast. Esialgne teksti versioon on ilmselt pärit siiski Šulgi valitsemisajast.

See lühike laul koosneb vaid 36 reast. Selle on tõlkinud ja avaldanud Douglas R. Frayne (1983).⁷⁹ Tekst on ETCSL-i raames ka eraldi välja antud.⁸⁰ Laulus on rohkesti lakuune. Suuremas osas on see aga võrdlemisi hästi loetav ja sisult arusaadav. Autori teada on siintoodu selle teksti esimene tõlge eesti keelde.⁸¹

⁷⁷ Šulgi C (*A praise poem of Šulgi*), Segment A, ETCSL c.2.4.2.03, read 104j.

⁷⁸ Douglas R. Frayne, „A New Šulgi Text in the Royal Ontario Museum” – *ARRIM*, 1 (1983), 6.

⁷⁹ *Ibid.*, 6–9.

⁸⁰ ETCSL c.2.4.2.a.

⁸¹ Siin esitatud „Šulgi laul” (*A song of Šulgi*) on tõlgitud *ETCSL c.2.4.2.a* ning Douglas R. Frayne’i artiklis toodud sumeri teksti järgi (vt Frayne, „A New Šulgi Text in the Royal Ontario Museum”, 7–9). Alljärgnevalt toon ära teksti transliteratsiooni (*ETCSL c.2.4.2.a*):

1. [(X)] /šag₄-ta kug-ga X [...] /e₃\
2. [...] X kalam-ma [...] ki hul₂ [...]
3. [...] X X X X X X [...] X KI X X
4. [...] X dug₄-ga [...] X NA X X
5. [lugal]-ġu₁₀ eridug^{KI}-še₃ na-ġen

Tõlge:

- 1.–4. ... puhas oma sünnist ... maal ...
 5.–8. Mu kuningas⁸² läks Eridusse⁸³. (Oo)⁸⁴ Suur prints, isa
 Enki⁸⁵ rõõmustagu! Šulgi läks Eridusse. Suur prints, isa
 Enki rõõmustagu!

-
6. /nun\ [gal] a-a ^den-ki hul₂-/la-a\
 7. ^d/šul-gi\re eridug^[KI]-še₃ na-[žen]
 8. nun gal [a]-a [^d]/en-ki /hul₂-la-a\
 9. lugal-ğ₁₀\ /nibru^[KI]-še₃ na-/žen\
 10. kur gal a-/a [^den]-lil₂ hul₂-la-a
 11. ^dšul-gi-/re\ /nibru^[KI]-še₃ na-žen
 12. kur gal a-a ^den-lil₂ hul₂-la-a
 13. lugal-ğ₁₀ e₂-šu-[me]-/ša₄\-še₃ na-žen
 14. en ^dnin-[urta]-ke₄ hul₂-la-a
 15. ^dšul-gi-/re\ e₂-šu-me-/ša₄\-še₃ na-žen
 16. /en\ ^dnin-/urta-ke₄ hul₂-la-/NĪ\
 17. lugal-ğ₁₀ /keš₃\^[KI]/še₃ [na-žen]
 18. ^dnin-/sumun₂-zid\gal-an-/na\ [hul₂-la-a]
 19. ^d/šul\-[gi]-/re\ keš₃\^[KI]-[še₃] [na-žen]
 20. ^d[nin]-/sumun₂\-zid-gal-an-/na\ [hul₂-la-a]
 21. lugal-ğ₁₀\ urim₂-še₃ na-[žen]
 22. ^dšul-gi-/re\ [urim₂\^[KI]-še₃ na-žen]
 23. en daš-/im₄\-[babbar] [hul₂-la-a]
 24. /lugal-ğ₁₀ e₂-/babbar₂\-še₃ na-/žen\
 25. sun₄ [za-gin₃] BA[?] X hul₂-/la-[a]
 26. ^d/šul\gi-re e₂-babbar₂-še₃ na-/žen\
 27. sun₄ za-gin₃ BA[?] X hul₂-[la-a]
 28. lugal-ğ₁₀ kul-aba₄/ki\š₃ /na-žen\
 29. ^dnin-iri₁₂-gal-/ke₄\ hul₂-la-a
 30. ^dšul-gi-re [kul]-aba₄\^[KI]-še₃ na-žen
 31. ^dnin-iri₁₂-gal-[ke₄] hul₂-la-a
 32. ^dnin-iri₁₂-gal-[ke₄] hul₂-la-a
 33. lugal-ğ₁₀\ [ki] /zabalam₂\^[KI]-še₃ na-žen
 34. [...] [^d]inana-ke₄ hul₂-la-a
 35. [^d]/šul\gi-re ki /zabalam₂\^[KI]-še₃ na-žen
 36. [...] [^d]inana-ke₄ hul₂-la-a

⁸² Kuninga all on mõeldud muidugi Šulgit.

⁸³ Eridu – lõuna-sumeri linn, tänapäeva araabia asula Abu Šahreini – oli III. eelkristliku aastatuhande jooksul sumeri tarkuse ja teaduse jumala Enki residentiks. Eridu teoloogiline koolkond võistles Nippuri teoloogia koolkonnaga. Selles võistluses osutus võitjaks Nippur ja sealne peajumal Enlil, kellest saigi nii sumeri jumalate panteoni peajumal kui ka kuningavõimu patroon veel varadünastilisel ajal.

⁸⁴ Võib tõlkida ka vokatiivi vormina: „Oo Suur prints, isa Enki.”

⁸⁵ Enki – sumeri tarkuse, maagia ja vetejumal, kelle residents asus Eridu linnas.

- 9.–12. Mu kuningas läks Nippurisse⁸⁶, (Oo) Suur Mägi, isa Enlil⁸⁷ rõõmustagu! Šulgi läks Nippurisse, Suur Mägi, isa Enlil rõõmustagu!
- 13.–16. Mu kuningas läks E-šumešasse⁸⁸. (Oo) Isand Ninurta⁸⁹ rõõmustagu! Šulgi läks E-šumešasse. Isand Ninurta rõõmustagu!
- 17.–20. Mu kuningas läks Keši⁹⁰. (Oo) Ninsumun-zid-gal-ana rõõmustagu! Šulgi läks Keši, Ninsumun-zid-gal-ana rõõmustagu!
- 21.–24. Mu kuningas läks Uri⁹¹. (Oo) Isand Ašimbabbar⁹² rõõmustagu! Šulgi läks Uri. Isand Ašimbabbar rõõmustagu!

⁸⁶ Nippur – sumerlaste tähtsam kultuslik keskus, kus asus Ekur, peajumala Enlili tempel.

⁸⁷ Enlil – algsest Nippuri linna peajumal, kelle kultus oli Sumeris varadünastilisel ajal saavutanud suurema tähtsuse. Tema abikaasaks oli jumalanna Ninlil. Enlili peeti kuningavõimu patrooniks ning õiguspärastajaks. Vt Sazonov, „Sumeri varajane kuningavõim 28.–24. saj. eKr”, 2008–2009. Peeter Espaki sõnul: „Enlili etümoloogia on tänaseni ebaselge, kuna tema olemuses sisaldub mitmeid ilmas-tiku- või äikesejumaluse kujudele iseloomulikke tunnusoone, ei saa ka võimatuks pidada otsest tõlget sumeri keelest *en-lil* – ‘isand torm’.” Vt Peeter **Espak**, „Urukagina 15 – vanasumeri loomismüüdi fragment 24. sajandist eKr” – *Verbum Habet Sakala! Korp! Sakala koguteos 2004*. Täienduskõide. (Tartu: Korp! Sakala, 2005), 49. Samas võib Enlili nimi olla ka semiidi päritolu, kuna Ebla tekstides esineb ta varadünastilises ajal juba kui ⁽⁴⁾*I-li-l(u)*. Vt Dietz-Otto **Edzard**, „Enlil, Vater der Götter” – *Semitic and Assyriological Studies*. Presented to Pelio Franz-rolly by Pupils and Colleagues (Wiesbaden: Harrassowitz, 2003), 173, 184.

⁸⁸ E-šumeša – tempel, mis asus Nippuris ja kus kumardati Ninurtat.

⁸⁹ Ninurta – peajumala Enlili ja jumalanna Ninlili poeg, kelle peamiseks kesku-seks oli samuti Nippuri linn. Lagašis tuntud jumal Ningirsu nime all. Nippuris kumardati teda E-šumeša templis. „Anzu müüdis” võitleb Ninurta lõvipeaga kotkaga Anzu, kes on kurjuse kehastus, võidab teda ja tagastab oma isa Enlilile „saatuste tahvlid”, mille Anzu Enlililt varastas. Vt Gwendolyn **Leick**, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology* (London; New York: Routledge, 1998), 135; Ninurta kohta vt Amar **Annus**, *The God Ninurta in the Mythology and Royal Ideology of Ancient Mesopotamia*. SAAS. Vol. XIV (Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2002).

⁹⁰ Keš – sumeri linn, mis asus Lõuna-Mesopotaamias.

⁹¹ Ur – tähtis sumeri linn, mis asus Lõuna-Mesopotaamias ja oli Ur III dünastia (2112–2004) ajal Uus-Sumeri riigi pealinnaks.

⁹² Ašimbabbar – kuujumal Su'en (Nannar), kelle peamine pühakodu asuski Uri lin-nas.

- 25.–28. Mu kuningas läks Ebabbarisse⁹³... Lapis-lazuli (lazu-riidi) habe rõomustagu!
 Šulgi läks Ebabbarisse... Lapis-lazuli habe rõomustagu!
 29.–32. Mu kuningas läks Kulabasse⁹⁴, (Oo) Ninirigal⁹⁵ rõomustagu! Šulgi läks Kulabasse. Ninirigal rõomustagu!
 33.–36. Mu kuningas läks Zabalamisse⁹⁶. (Oo) Inanna⁹⁷ rõomustagu! Šulgi läks Zabalamisse... (Oo) Inanna rõomustagu!

KOMMENTAAR

Kõne all olev kirjanduslik sumerikeelne lugu „Šulgi laul” kirjeldab kuningas Šulgi kultuslikku rändamist Sumeri linnadesse ja seal asuvasse pühamutesse (Eridu, Nippur, Ur jne). Märkimisväärne on selle teksti puhul just see, et lugu algab Eridu linna mainimisega, mis pole ehk juhuslik:

(5.–8.) „Mu kuningas läks Eridusse. Suur prints, isa Enki rõomustagu! Šulgi läks Eridusse. Suur prints, isa Enki rõomustagu!”

Eridu (araabia keeles *Abu Šahreïn*)⁹⁸ oli jumala Enki residentslinn, seal asus ka Enki tähtsaim pühamu ning Eridu teoloogia koolkond oli Sumeris hästi tuntud. Huvitav on see, et siin on Nippurit ja sumeri peajumalat Enlili mainitud alles teisel kohal. Peeter Espak pööras sellele asjaolule tähelepanu oma magistritöös.⁹⁹ Arva-

⁹³ Ebabbar – Sippari linnas asuv päikesejumala Utu tempel. Sippari linn oli üks päikesejumala Utu peamisi keskusi.

⁹⁴ Kulaba – üks Uruki linna kvartalitest. Sumeri armastuse ja sõja jumalanna Inanna peamised pühamud asusid just seal, kuna ta oli Uruki linna kaitsejumalanna.

⁹⁵ Ninirigal – „Irigali emand”, sumeri jumalanna. See Irigali pühamu asus Kulabas, Uruki linnas.

⁹⁶ Zabalam ehk Zabala, linn muistses Sumeris. Tuntud kui jumalanna Inanna kultuskeskus.

⁹⁷ Inanna – sumerlaste armastuse ja sõja jumalanna, kelle peamine pühamu asus Uruki linnas. Ta oli Uruki linna patroon-jumalus, kuid samas väga populaarne ka teistes sumeri linnriikides.

⁹⁸ Linn asub Lõuna-Iraagis, võrdlemisi Pärsia lahe lähedal.

⁹⁹ Peeter **Espak**, *Ancient Near Eastern gods Enki and Ea: diachronical analysis of texts and images from the earliest sources to the Neo-Sumerian period*. Master's thesis.

tavasti võisid siin kajastuda Eridu teoloogia mõjutused, sest algsest (III. eelkristliku aastatuhande alguses) võisid nii Enki kui ka Enlil enam-vähem võrdsel tasandil paikneda ning Enlil polnud veel muutunud sumeri domineerivaks jumaluseks. Enlili nimi esines sumeri tekstides juba vähemalt Ĝemdet-Našri¹⁰⁰ ajastust alates ning hiljem Fara tekstides. Seega asus Enlil kindlasti juba III. eelkristliku aastatuhande esimesel kolmandikul sumeri panteonis tähtsal kohal.¹⁰¹

Peajumaluse ning kuningavõimu õiguspärastaja staatuse saavutas Enlil alles hiljem, umbes 2700–2600 aastal eKr – varadünastilise ajastu esimesel poolel. Hüpotetiliselt kajastus see asjaolu pseudoajaloolises ja kirjanduslikus teoses nimega „Tummali ajalugu”¹⁰², kus on kirjeldatud, kuidas kuningas En-Mebaragesi Kiš I dünastiast¹⁰³ rajas Enlili templi Nippuris. Umbes samal ajal tõrjus Nippuri teoloogia välja Enki teoloogia. See kõrvaletõrjumine polnud kaugelgtki lõplik, pigem saavutas Nippuri teoloogia teatud edu Eridu oma üle.¹⁰⁴ Tekst ise on üles ehitatud skeemi järgi, mille

(Tartu, 2006), 91. <http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/958/5/espakpeeter.pdf>: „That does not seem to be in accordance with the Old-Sumerian understanding, where for example, in Zame Hymns Enlil’s sanctuary in Nippur gets the highest prize and is mentioned first in introduction to the hymns”.

¹⁰⁰ Ĝemdet-Našri ajastu (u 3100–2900/2800 a eKr) eelnes varadünastilisele perioodile (2900/2800–2334 a eKr). Oletatavasti kerkisid Ĝemdet-Našri ajal esile esimesed valitsejad ja valitsejate dünastiad, kuid kindlaid andmeid sellest ajast veel pole. Esimesed ajalooliselt tõestatud valitsejad on teada alles varadünastilisest perioodist.

¹⁰¹ Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, 45.

¹⁰² „Tummali ajaloo” kohta vaata põhjalikumalt Владимир Сазонов, „История Туммаля” – *Воздушный Змей*. изд. и ред. Игорь Котюх. (Tartu: Tuulelohe, 2006), 93–95; Sazonov, „Sumeri varajane kuningavõim 28.–24. saj eKr”, 2023–2025; Edmond Sollberger, „The Tummali Inscription” – *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 16, No. 2, (1962), 40–47.

¹⁰³ Annus, *The God Ninurta* 13; Vt Sazonov, „Sumeri varajane kuningavõim 28.–24. saj. eKr”, 2023–2025.

¹⁰⁴ Enki teoloogia kohta vaata Espak, *Urukagina* 15, 47; Peeter Espaki hinnangul võisid nii Enki kui ka Enlil esmalt olla võrdse tähtsusega lokaalsed viljakusjumalused. Kuid varadünastilisel ajastul, mil levis ühtne ideoloogiline süsteem, sai Enlilist just poliitilise võimu seisukohalt tähtsaim jumal Sumeris. Enlilist sai sumeri kuningavõimu patroon ning ka jumalate panteonis saavutas ta esimese ja juhtiva positsiooni. Enkist sai aga vete- ja tarkusejumal. Vt Espak, *Ancient Near Eastern gods Enki and Ea*, 21j.

on oma artiklis ära toonud Douglas R. Frayne: Šulgi läks X linna, Jumal Y rõõmustagu! jne.¹⁰⁵

KOKKUVÕTE

Nagu selgus, leidis Uus-Sumeri kuninga Šulgi jumalikustamine väljenduse nii mitmeski erinevas aspektis: 1) kuninglik tituluatuur. Kuningas Šulgi võttis kasutusele tiitlid nagu dingir kalam-ma-ké – „(Sumeri)maa jumal“; 2) Šulgi ülistamine kuninglikes hümnides, epiteedid „Gilgameši vend“, „kõikide noorte meeste jumal“, „kõikide maade Ištaran“ jne. Šulgi on esile tõstetud ka kui eri jumalate poeg, eriti kui Ninsumuni poeg, Gilgameši vend, päikesejumala Utu järglane jne; 3) Uri kalendris toimunud muudatused – uus Šulgi-nimeline kuu; 4) pühamu ehitamine jumalikustatud valitseja auks (esimene oli rajatud veel Akkadi ajal kuningas Narām-Su’eni ajal); 5) determinatiivi dingir (sumeri k „jumal“) kasutuselevõtt eri tekstides Šulgi nime ees. Kõik need ja muudki aspektid avavad Šulgi-aegse kuningavõimu ideoloogia erinevaid tahke valitseja isikukultuse tekke ja arengu taustal. Kahjuks pole mingit ikonograafilist tõestusmaterjali Šulgi jumalikustamise kohta – nagu Narām-Su’eni (Narām-Su’eni steel¹⁰⁶) puhul – säilinud.

Millal see tähtis sündmus aset leida võis? Uurijad pole sellele küsimusele siiani selget vastust leidnud. Mõned arvavad, et see võis toimuda juba tema 10. ja 20. valitsusaasta vahel (W. Salla-bergeri teooria), teised aga, et hiljem, näiteks alles 30. valitsemisaastal. Minu arvates pole välistatud seegi võimalus, et Šulgi võis olla jumalikustatud juba oma valitsemisaja alguses. Ühes lühikeses tekstis öeldakse: ^dšul-gi lugal – (jumalik) Šulgi (sai?) kuningaks. Selle teksti puhul pole siiski teada, kas see pärineb Šulgi troonile

¹⁰⁵ Douglas R. Frayne, „A New Šulgi Text in the Royal Ontario Museum“ – *ARRIM*, 1 (1983), 6.

¹⁰⁶ Vt Narām-Su’eni steeli, kus Narām-Su’en on kujutatud kandmas peas sarvedega krooni. Vt Winfried Orthmann, *Der alte Orient*. Propyläen Kunstgeschichte. Bd. 18 (Frankfurt a.M.: Propyläen, 1985), 104. Sarvedega kroon oli jumalate atribuutika. Sarvedega krooni kandmine oli Sumeris vaid jumaluste privileeg. Kui valitseja oli kujutatud sellise krooniga, tähendas see, et talle omistati mingit jumalikku väge ehk siis teda jumalikustati.

astumise ajast või on see koostatud tunduvalt hiljem. Kahtlemata oli Šulgil oma riigis väga suur roll. Esiteks vastutas ta jumalate ees oma rahva eest. Teiseks viis ta läbi tähtsaid rituaale. „Šulgi laul” kajastabki Šulgi rändamisi Sumeri templitesse, kus ta nähtavasti osales ohvritalituses ja tähtsatel rituaalidel. Kolmandaks ei tohi unustada ka Šulgit kuninga, preestri ja haritlasena – kirjutaja, muusiku ja kohtunikuna. Mis puudutab „Šulgi laulu”, siis ilmneb huvitav asjaolu, et esimesena on laulus mainitud just Eridut, jumal Enki residentsi, ja alles teisena Nippurit ja Enlili. Peeter Espak on seda küsimust käsitlenud juba oma magistritöös (2006). Võimalik, et siin kajastub muistsete aegade traditsioon (Eridu teoloogia mõjutused), mil Enki ja Enlil olid veel oma positsioonilt enam-vähem võrdsed. Enlil saavutas peajumala staatuse Sumeris alles pärast 2700. aastat eKr või isegi hiljem, mil Nippuri teoloogiline koolkond sai tähtsamaks kui Eridu oma.